

TARJIMADA EKVIVALENTLIK MASALALARI

Ma'rifova Ibodatoy

*Andijon davlat chet tillari instituti
ingiliz filologiyasi, o'qitish metodikasi va
tarjimashunoslik fakulteti
tarjima nazariyasi va amaliyoti 1-bosqich talabasi.*

Ustoz: Axmedova Muhayyoxon

*Andijon davlat chet tillari instituti
Gid hamrohligi, madaniyatlararo muloqot va
tarjimashunoslik kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada tarjima jarayonida ekvivalentlikning lingvistik, pragmatik, madaniy va funksional xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi. Tarjimaning mohiyatida aynan mazmunning iloji boricha mosligini ta'minlash yotadi. Muallif tomonidan amaliy tarjimada ekvivalentlikka erishishning qiyinchiliklari va ularni bartaraf etishning takliflari ham berilgan.

Kalit so'zlar: tarjima, ekvivalentlik, lingvistik ekvivalentlik, pragmatik moslik, adekvat tarjima, transformatsiyalar, madaniy realiyalar, kontekst.

Dunyo tobora uyg'unlashayotgan hozirgi davrda xalqlar o'rtasidagi axborot almashinuvi, madaniyatlararo muloqot, ilm-fan almashinuvining asosiy vositasi — bu tarjimadir. Tarjima o'z mohiyatiga ko'ra ikki til orasidagi oddiy mexanik almashtirish emas, balki murakkab semantik, pragmatik, psixologik, madaniy va ijodiy jarayondir. Tarjimaning sifatini baholovchi eng muhim nazariy kategoriya esa **ekvivalentlik**dir.

Ekvivalentlik masalasi faqat tilshunoslik doirasida emas, balki madaniyatshunoslik, psixolingvistika, semiotika, adabiyotshunoslik bilan ham chambarchas bog'liq. Tarjima jarayonida mazmunni, uslubni, mantiqiy tuzilmalarni, konnotativ ma'nolarni saqlash bilan

birga, o'quvchida asl matn o'quvchisiga teng darajada ta'sir uyg'otish talab etiladi. Shu sababdan maqola davomida ekvivalentlik tushunchasining shakllanishi, nazariy rivoji, asosiy yo'nalishlari, amaliy tarjimadagi muammolar va ularning yechimlari atroflicha yoritiladi.

Tarixiy ildizlar: Qadimgi Rimdan zamonamizgacha Tarjima tarixida Ciceron va Jeromning ishlari ekvivalentlikning dastlabki talqinlarini beradi. Ciceron shunday deydi: "Men tarjima qilayotganda so'zni so'zga emas, balki fikrni fikrga o'giraman". Bu fikrning o'zi keyinchalik "mazmuniy ekvivalentlik" degan tushunchaning asosi bo'ldi. Jerom esa Injil tarjimasida "matnning ruhiga moslik" tamoyilini ilgari surdi. Bu esa keyingi asrlarda "pragmatik ekvivalentlikka" yo'l ochdi.

XX asr tarjimashunosligida ekvivalentlik fani shakllangan. Ayniqsa, quyidagi olimlar nazariyaga asos bo'lgan:

- **E. Nida** – dinamik va formal ekvivalentlik nazariyasi.
- **J. Catford** – lingvistik ekvivalentlik, til darajalaridagi moslik.
- **U. Koller** – 5 turdagi ekvivalentlik: denotativ, konnotativ, pragmatik, normativ, estetik.
- **P. Newmark** – semantik va kommunikativ tarjima modeli.
- **Y. House** – funksional-pragmatik ekvivalentlik.
- **V.N. Komissarov** – ekvivalentlikning besh darajasi.

Bu olimlarning har biri ekvivalentlikka turlicha yondashadi, ammo ularning barchasini birlashtiruvchi g'oya — matnning maqsadli auditoriyaga to'g'ri yetib borishi.

Komissarovning besh darajali ekvivalentlik modeli

Komissarov ekvivalentlikni eng mukammal tahlil qilganlardan biri bo'lib, u moslikni besh darajaga ajratadi:

1. So'z darajasidagi ekvivalentlik
2. Fraza darajasidagi ekvivalentlik
3. Vaziyat (situatsion) ekvivalentlik
4. Mazmun (kommunikativ) ekvivalentlik
5. Matnning umumiy maqsadi (funksional ekvivalentlik)

Muallif sifatida aytishim mumkinki, real tarjima jarayonida tarjimon ko‘pincha 3, 4 va 5-darajalarga e‘tibor berishi kerak, chunki aynan ular o‘quvchiga to‘g‘ri ta‘sir yetkazadi.

Ekvivalentlikning asosiy turlari:

Lingvistik ekvivalentlik. Bu moslik so‘z, ibora, grammatik konstruktsiya darajasidagi moslikni anglatadi. Ketteffordning fikricha: “Tarjima mumkin bo‘lishi uchun ikki til birliklari o‘rtasida ekvivalentlik bo‘lishi shart.”

Masalan: **table-stol, book-kitob, go-bor.** (harakat fe‘li).

Ko‘pchilik hollarda lingvistik ekvivalentlik mavjud, lekin til farqlari sababli har doim ham yetarli bo‘lavermaydi.

Semantik ekvivalentlik. Semantik ekvivalentlik — mazmunning to‘g‘ri o‘tishi. Masalan: **“He lost his temper.”** So‘zma-so‘z: “U o‘zining temperamentini yo‘qotdi.” To‘g‘ri – “U jahli chiqdi.” Bu yerda semantik ekvivalentlik so‘zma-so‘zlikdan ustun.

Pragmatik ekvivalentlik. Pragmatik moslik — o‘quvchiga ko‘rsatadigan ta‘sirning mosligi. Nida aynan pragmatik ekvivalentlikni eng muhim deb biladi. Masalan, ingliz tilidagi humor, istehzo, salbiy konnotatsiyalar o‘zbekchaga doimo bevosita o‘tmaydi.

Funksional ekvivalentlik. Matnning vazifasi bir xil bo‘lishi kerak: e‘lon, reklama, rasmiy hujjat, badiiy asar — har biri o‘z vazifasiga ko‘ra tarjima qilinadi.

Madaniy ekvivalentlik. O‘zbekcha “mahalla”, “osh”, “sumalak” kabi so‘zlar dunyoning boshqa tillarida tayyor ekvivalentga ega emas. Bu holatda izohli yoki moslashtirilgan tarjima qo‘llanadi.

Amaliy tarjimada ekvivalentlikka erishish muammolari:

Idiomalar muammosi. Idioma — milliy madaniyat mahsuli.

Masalan: **To beat around the bush** — “ochiq gapirmaslik”.

Break the ice — “muomala boshlamoq”.

Tili uzun — inglizchaga “talkative” deb o‘tadi, so‘zma-so‘z emas. Idiomalarning aksariyati to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilinmaydi.

Terminlar muammosi. Texnik, tibbiyot, IT sohasidagi terminlarni tarjima qilishda ekvivalentlik topish murakkab. Ko‘plab terminlar inglizcha shaklda qo‘llanadi.

Humor tarjimasi. Inglizcha hazil ko‘pincha kontekst va madaniy fon bilan bog‘liq bo‘ladi.

Masalan: “Why did the chicken cross the road?” hazili o‘zbekchada to‘g‘ri ta’sir bermaydi.

Sheva, dialekt, kollokvial nutq. Badiiy asarda qahramonning dialekti uning xarakterini ochib beradi. Tarjimon esa bu xususiyatni yo‘qotmasdan boshqa tilga o‘tkazishi kerak.

Ekvivalentlikka erishish usullari (transformsional)

Grammatik transformsional

- Aktivni passivga almashtirish
- Gap bo‘laklarini joyini o‘zgartirish

Masalan: The book was written by him. → “Bu kitobni u yozgan.”

Leksik transformsional

- Konkretlashtirish
- Generalizatsiya
- Kontekstual almashtirish
- Antonomaziya

Qo‘shish va qisqartirish

Masalan:

“He talked to me.” – “U menga gapirib berdi.” (qo‘shimcha axborot kontekstga mos ravishda qo‘shiladi)

Moslashtirish

Madaniy realiyani mos madaniy birlikka almashtirish.

Masalan: Thanksgiving dinner — “minnatdorchilik kuni kechki ovqati” tarzida emas, balki “milliy bayram munosabati bilan ziyofat” tarzida moslashtiriladi.

Tarjimon — matnni oddiy ko‘chiruvchi emas, balki ijodkor. Uning vazifasi:

- asl matnning ruhini sezish;
- o‘quvchiga ta’sirini his qilish;
- eng mos variantni tanlash;

- madaniyatlar o'rtasidagi farqni hisobga olish;
- o'zining tildagi sezgirligini ishga solishdir.

Muallif sifatida fikrim: **tarjimon matn ruhiga kira olmasa, u hech qachon haqiqiy ekvivalentlikka erisha olmaydi.**

Tarjima — bu ijoddir, lekin mas'uliyatli ijod.

Transformatsiyalar — grammatik, leksik, kontekstual, moslashtirish kabi usullar tarjimonda ekvivalentlikka erishishning eng samarali vositalari hisoblanadi. Tarjimon har bir transformatsiyani matn maqsadidan kelib chiqqan holda qo'llashi kerak. Eng muhimi, ekvivalentlik — bu “so'zma-so'zlik” emas. To'g'ri tarjima — bu fikrning, ruhning, ta'sirning tarjimasidir. Tarjimonning vazifasi — mazmunni boshqa tilga mos qayta yaratishdir.

Shaxsiy fikrim shuki, tarjimon qanchalik ko'p tilni bilsa, shunchalik ko'p madaniyatni ham bilishi shart. Chunki til — madaniyat mahsuli. Tilni tushunish — madaniyatni tushunish demakdir. Shuning uchun ekvivalentlikka erishish uchun tarjimon faqat grammatik qoidalarga emas, balki madaniy tafakkurga ham e'tibor berishi kerak. Xulosa sifatida aytish mumkinki, tarjimada ekvivalentlik masalasi yakunlangan mavzu emas, balki davom etayotgan ilmiy jarayondir. Zamonaviy kognitiv yondashuvlar, neyrotilshunoslik, mashina tarjimasi rivojlanishi bu masalaga yanada yangi qirralar ochib bormoqda. Ammo qaysi texnologiya bo'lmasin, haqiqiy ekvivalentlikka erishishda eng asosiy omil — bu **inson tafakkuri, tarjimonning mahorati va matnni his qila olish qobiliyatidir.**

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nida, E., Taber, C. *The Theory and Practice of Translation*.
2. Catford, J. *A Linguistic Theory of Translation*.
3. Komissarov, V.N. *Teoriya perevoda*.
4. Barkhudarov, L.S. *Yazyk i perevod*.
5. House, J. *Translation Quality Assessment*.
6. Newmark, P. *Approaches to Translation*.

7. Koller, W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*.
8. Shveytser, A.D. *Osnovy teorii perevoda*.
9. Abduazizov, A. *Tilshunoslik asoslari*.
10. Karimov, N. *Tarjima nazariyasi*.
11. Komilova, N. *Madaniy realiyalar tarjimasi*.
12. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*.
13. Axmedova, M., & Maxmudova, G. (2024). TARJIMADA IBORALARNING EKVIVALNETLIGI. *XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR*, 1(1), 182-183
14. Soliyeva, S., & Ahmedova, M. (2024). HARMONY BETWEEN BORDERS: LEADING INTERCULTURAL DIALOGUES. *THE THEORY OF RECENT SCIENTIFIC RESEARCH IN THE FIELD OF PEDAGOGY*, 2(21), 416-419.
15. Axmedova, M., & Maxmudova, G. (2024). TARJIMADA IBORALARNING EKVIVALNETLIGI. *XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYALAR*, 1(1), 182-183.